

Терещенко М.В. Вплив майстерності психолога на позитивне ставлення дітей дошкільного віку до сім'ї / М.В. Терещенко, А.Д. Шапошніков // Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України / за ред. С.Д. Максименка. – Т. XII. Психологія творчості. – Випуск 18. – К: Видавництво «Фенікс», 2013. – С. 228-236.

УДК: 159.92.27

Терещенко М. В., Шапошніков А.Д.

ВПЛИВ МАЙСТЕРНОСТІ ПСИХОЛОГА НА ПОЗИТИВНЕ СТАВЛЕННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ДО СІМ'Ї

Стаття присвячена питанню необхідності психологічного супроводу щодо позитивного ставлення до сім'ї дітей дошкільного віку. Саме у дошкільному віці активно розвивається ставлення до сім'ї, коли дитина відкриває для себе світ людських взаємин. Подано основний зміст програми супроводу щодо ставлення дошкільників до сім'ї. Використовуючи вправи та свою майстерність психолог може сприяти позитивному ставленню дошкільників до сім'ї.

Ключові слова: позитивне ставлення до сім'ї, діти дошкільного віку, майстерність, казки, прислів'я, ігрові вправи.

Терещенко М.В., Шапошников А. Д. ВЛИЯНИЕ МАСТЕРСТВА ПСИХОЛОГА НА ПОЗИТИВНОЕ ОТНОШЕНИЕ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА К СЕМЬЕ

Статья посвящена вопросу необходимости психологического сопровождения относительно позитивного отношения к семье детей дошкольного возраста. Именно в дошкольном возрасте активно развивается отношение к семье, когда ребенок открывает для себя мир человеческих взаимоотношений. Подано основное содержание программы сопровождения относительно отношения дошкольников к семье. Используя упражнения и свое мастерство психолог может способствовать позитивному отношению дошкольников к семье.

Ключевые слова: позитивное отношение к семье, дети дошкольного возраста, мастерство, сказки, пословицы, игровые упражнения.

Tereshchenko M.V., Shaposhnikov A.D. INFLUENCE OF THE PSYCHOLOGIST'S MASTERY ON THE POSITIVE ATTITUDE OF PRESCHOOL AGE CHILDREN TO A FAMILY

Article is devoted to the question of psychological support concerning positive attitude of preschool age children to a family. Exactly preschool age is a period of active development of attitude to a family, when a child discovers the world of human relations. The main content of psychological support program concerning positive attitude of preschool age children to a family is given. Using some exercises and personal mastery psychologist can contribute to the positive attitude of preschool age children to a family.

Keywords: the positive attitude to a family, preschool age children, mastery, fairy tales, proverbs, play exercises.

Постановка проблеми. Попри всі складності і кризи сім'я залишається тим інтимним психологічним середовищем, у якому закладається базис розвитку дитини. Підготовку до сімейного життя потрібно розпочинати ще з дошкільного віку, коли під час взаємин з батьками та іншими значимими людьми дитина наслідує їх форму поведінки, емоційні реакції по відношенню один до одного, засвоює знання про сімейне життя. Тобто активно розвивається ставлення дошкільника до сім'ї, на основі якого людина буде більш-менш орієнтуватися у своєму дорослому житті, що зумовлює значущість та актуальність обраної нами теми статті.

Часто ставлення до сім'ї розвивається стихійно під впливом неусвідомленої поведінки батьків та родичів, ЗМІ, ровесників тощо. Позитивне ж ставлення до сімейного життя залежить від творчого супроводу батьків, а також психолога, який працює з дітьми.

Завдання статті: полягає в описі програми позитивного ставлення дитини дошкільного віку до сім'ї під творчим супроводом психолога.

Аналіз досліджень і публікацій. Сьогодні існують програми щодо розвитку самоповаги, (Н.М. Дятленко), моральних якостей (А.Ю. Капська, О.О. Лопатіна, Т.Л. Мірончик, М.В. Скребцова), особистісного становлення (О.Л. Кононко), ігрового простору (К.В. Карасьової, Т.О. Піроженко), гендерних уявлень (О.М. Кікінежді) дошкільників та інших. Поряд з цим, розробці програм щодо позитивного ставлення до сім'ї дітей дошкільного віку приділяється недостатня увага.

Науковці у галузі психології сім'ї, вікової та педагогічної психології звертаються до проблеми розвитку уявлень про сімейне життя, образу сім'ї майбутнього партнера по шлюбу здебільшого у підлітковому та юнацькому віці, коли вже досягнутий певний рівень розвитку ставлення до сім'ї (Т.В. Андреева, Т.А. Демидова, В.М. Дружинін, С.В. Ковальов, Е.В. Козловська, О.А. Кляпець, Т.Л. Левицька, В.В. Мацюк, Н.Л. Москвічева, О.В. Полтавець, Г.К. Радчук, Л.Б. Шнейдер та ін). Відповідно, укладені програми стосуються розвитку уявлень про сім'ю окресленого вікового періоду.

В основі психологічного супроводу психолога щодо позитивного ставлення до сім'ї дітей дошкільного віку покладено теоретичні та емпіричні аспекти структурних складових образу сім'ї дошкільників [5; 7]: емоційна складова ставлення до атмосфери у сім'ї, прихильність дитини до батьків, ставлення до окремих членів сім'ї; когнітивна: знання про те, що таке сім'я, її призначення, знання сімейних сценаріїв повсякденного життя, функцій батька, матері, уявлення про любов, покарання, спільні дії батьків з дітьми; та поведінкова: особливості змісту режисерської гри. Базовими вправами психологічного супроводу програми є праці: Т.Д. Зінкевич-Євстігнеєвої «Практикум по казкотерапії», «Форми і методи роботи з казками»; А.Ю. Капської, Т.Л. Мірончик «Розвиваюча казкотерапія для дошкільників»; К.В. Карасьової, Т.О. Піроженко «Ігровий простір дитини», «Світ дитячої гри», О.О. Лопатіної, М.В. Скребцової «Бесіди та казки про дітей та сім'ю для дітей та дорослих», «Моральне виховання

дошкільників»; К. Тейлор «Психологічні тести та вправи для дітей». Заняття та вправи дещо перероблені нами згідно мети програми.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Провідна роль укладеної програми розвитку позитивного ставлення до сім'ї належить майстерності психолога та участі батьків. Під майстерністю ми розуміємо «...здатність виконувати якусь функцію краще інших, або іншими словами, майстерність розуміється як здібність, яка отримала найбільш повний розвиток» [4, с.11]. Людина, яка оволоділа майстерністю виділяється на фоні інших. Майстер робить краще за інших те, що вміють усі, він лідер і може вести за собою. Майстерність – це здатність впливати на життя таким чином, щоб внести новизну. Психолог, який досягнув майстерності має позитивне уявлення про світ, сім'ю тощо, відповідно, може супроводжувати дітей та батьків щодо їх позитивного ставлення до сім'ї. За допомогою майстерності психолог може виходити за рамки програми, імпровізувати. Вважаємо, що досягти майстерності можна лише завдяки щоденній роботі над собою.

Термін «позитивний» використовується у тому ж значенні, що й Н. Пезешкіан у своїй теорії позитивної сімейної психотерапії. У своєму первинному значенні слово позитивний (латинське *positum*) відноситься до фактичного, даного. «Дане» – це не обов'язково конфлікти і порушення, це і можливості, які має кожна людина [5, с.19]. Згідно цього, розробляючи програму, ми спирались на уявлення, що діти дошкільного віку мають потенційні можливості для позитивного ставлення до сім'ї. Відповідно, у батьків також є можливості допомогти дітям, тим самим сприяючи розвитку свого позитивного ставлення до сім'ї.

Розроблена програма складається з 16 розвиваючих занять, призначених для дітей 5,5-7 років. Чисельність групи 5-6 осіб (хлопчики разом з дівчатками). З дітьми заняття проводяться два рази на тиждень, тривалістю 45-60 хвилин з перервами.

Заняття 1-6 присвячені становленню уявлень дітей про материнську любов, знань про те, що вони можуть робити для мами, як виразити своє позитивне ставлення до неї, стимулювання творчого самовираження, потреби робити добрі вчинки для мами та інших людей, закріплення позитивного образу мами.

Під час занять 7-9 у дошкільників відбувається становлення позитивних уявлень щодо якостей батька, стимулювання потреби спілкування з ним, сприяння становленню комфортних стосунків із батьком, емоційної єдності з ним, закріплення позитивного образу батька.

Заняття 10 сприяє становленню уявлень дошкільників про покарання батьків, переживання та висловлення своєї образи, розуміння прихованої турботи батьків через покарання.

Задачею 11 зустрічі є розвиток творчості у дошкільників, усвідомлення призначення сім'ї, покращення емоційних стосунків з батьками за допомогою вистави на сімейну тематику. Після одинадцятого заняття діти показують виставу батькам. Перед виставою можна порадити батькам подарувати дітям квіти з метою позитивного підкріплення та вираження батьківських емоцій.

Оскільки деякі сім'ї живуть із дідусями та бабусями або діти часто їздять до них у гості, ми вирішили присвятити 12, 13 заняття становленню в дітей позитивного образу дідусів та бабусь. Заняття спрямовані на розуміння дошкільниками людей поважного віку, значення дідусів та бабусь у житті дітей та їх батьків, сприяння позитивного ставлення до дідусів та бабусь.

Заняття 14 сприяє позитивному ставленню до (майбутніх) братів/сестер, бажання спілкуватись із молодшими та старшими дітьми.

Передостання зустріч, яку ми умовно назвали «Конференція мам і тат» присвячена подальшому становленню позитивних дитячо-батьківських стосунків, розширенні уявлень щодо спільної діяльності, переживання спільних емоцій дітей та батьків.

Останнє заняття сприяє позитивному прощанню психолога з дітьми.

Задачі програми реалізуються завдяки читанню казок, розповідей та деяких ігрових вправ, спрямованих на активність дітей щодо обробки та засвоєння ними інформації про сімейні стосунки, що впливає також на творчий розвиток особистості дитини, розвитку здібностей до сприймання добра, справедливості та краси оточуючого світу.

Казки, розповіді, запитання, тези є одними з найбільш дієвих засобів роботи з дітьми дошкільного віку. Відзначимо, що розумовий розвиток дітей 3-6 років характеризується формуванням образного мислення, яке дозволяє дитині мислити про предмети, порівнювати їх навіть тоді, коли вона їх не бачить. Дитина починає створювати описові моделі тієї дійсності, з якою має справу. І робити вона це може за допомогою казки, що виступає у ролі знакової системи, яка дозволяє дитині інтерпретувати навколишню дійсність [1; 2]. З метою розвиваючого впливу казки на дитину психолог задає питання для обговорення. Наприклад, після читання казки Р. Кіплінга «Про Кита», визначені питання, під час обговорення яких відбувається становлення позитивних знань про покарання:

1. Про що ця казка?
2. Чи добре завершилась історія про Кита?
3. Що було б з Китом, якби моряк не вставив йому у горло решітку?
4. На перший погляд неприємна подія виявилась життєво важливою для Кита. Чому ж нас казка хотіла навчити?

5. З дітьми обговорюються випадки, коли вони відчували, що їх образили. Можливо, вони сердились на образника, думали як йому помститись? Ображений Моряком Кит отримав нову можливість здобувати їжу. Подумайте, а яку можливість отримали ви від свого образника?

6. Цікаво, а навіщо моряк вставив решітку, адже він і так опинився дома? (Отже, за покаранням криється турбота).

Тепер ми можемо згадати, чи були у вашому житті ситуації, коли за покаранням стояла турбота? Так, поступово, психолог виходить на

роз'яснення тих дій батьків, які незрозумілі або ображають дітей? Діти отримують можливість не просто проговорити свої образи або гнів, але й усвідомити ситуацію по-новому, використовуючи казкові уроки.

7. Чи думав про майбутнє Моряк, здійснюючи такі дії? Як би ви назвали людину, яка думає про своє майбутнє? (Вводиться нове поняття «далекоглядність»). Згадайте ситуацію, коли ви були далекоглядними, а коли далекоглядними були ваші батьки, вихователі?

8. Хто з героїв казки був недалекоглядним і коли? До чого це призвело?

Аналіз казки обговорюється з батьками. Психолог і батьки у подальшому можуть при необхідності задати питання, якщо помітять негативні прояви у дитини: «Пам'ятаєш Кита (рибку)? Чи не знаходиш ти нічого спільного між тим, що відбувається зараз і тим, про що нас попереджала і вчила казка? Подумай, будь ласка».

Чотири-п'ять років – апогей казкового мислення. Мисленню дитини цього віку характерний анімізм – бажання приписувати неживим предметам або тваринам людські якості [6 с.17-20]. Він поступово зникає у процесі розумового та емоційного розвитку дітей: на момент вступу до школи анімістичні уявлення змінюються більш реалістичними, хоча й не зникаючи повністю.

Ми поділяємо думку науковців [1; 2; 6], які стверджують, що за допомогою казок розвиваються наступні якості особистості дошкільника:

1) Автономність, яка виражається у прагненні проявити свою особисту думку, позицію та погляди, що є надзвичайно важливими якостями для хлопчиків, оскільки, вони повинні у майбутньому незалежно від думки оточуючих обрати власний шлях розвитку своєї сім'ї та нести за неї відповідальність. Ми вважаємо, що основи відповідальності за свою сім'ю закладаються у дошкільному віці за допомогою читання та подальшого обговорювання казок. Дівчатка, у свою чергу, повинні розуміти призначення та роль чоловіка, жінки у сім'ї.

2) Активність, яка передбачає здатність володіти ініціативою у спілкуванні, вміння організувати увагу партнерів, стимулювати їх комунікабельність, керувати процесом спілкування, емоційно відгукуватись на стан партнерів, що є важливою складовою становлення емоційного та поведінкового компонентів образу сім'ї дошкільників.

3) Соціальна компетентність, яка складається з декількох компонентів:

а) емоційно-мотиваційного, який включає ставлення до іншої людини: вияв турботи, уваги, співчуття, співпереживання – є чинниками становлення сприятливої сімейної атмосфери, відчуття захищеності у сім'ї; сприяє становленню знань про призначення сім'ї, зокрема, знань про те, що у сім'ї люди турбуються та допомагають один одному;

б) когнітивного, пов'язаного з пізнанням іншої людини, здатністю зрозуміти її особливості, інтереси, потреби, помітити зміни в настрої тощо;

в) поведінкового, який дає змогу обирати адекватні до ситуації способи спілкування і взаємодії з людьми.

У зв'язку з цим, програма щодо розвитку позитивного ставлення до сім'ї у дошкільників передбачає ігрові вправи з подальшим їх обговоренням з дітьми. Наприклад, закріплення знань за допомогою поведінкової складової образу сім'ї на основі сюжетно-рольової гри у дочки-матері. Батьки заздалегідь збирають необхідні речі для гри (набір з двох простирадл, подушки, різних іграшок, потрібних у побуті: бажані речі для приготування їжі, гри у м'яч, книжка для читання, іграшкові ліки, градусник тощо) та приносять їх у дитячий садок непомітно для дітей. Дітям пропонується під музику знайти маленькі мішечки, які заздалегідь були сховані. У мішечках знаходяться речі для гри, які зібрали батьки. При цьому не важливо, щоб діти знайшли приладдя, зібрані саме їх батьками. Після гри з метою закріплення знань про спільні дії матері з дітьми, її функції у сім'ї визначені такі питання для обговорення: опишіть ті дії, які ви робили разом зі своїми «дітьми» та «матусями»; розкажіть, як турбується про вас мама; чи

легше вам хворіти, коли мама поруч; що ви відчуваєте, коли ваша мама хворіє? Що ви робите для неї; яка роль мами; яких речей вам не вистачало, і що б ви з ними робили.

Схожі ігри запропоновані дітям для закріплення образу батька, братів/сестер, але вже з іншим речами. К.В. Карасьова відзначає, що «через ігровий простір діти навчаються проявляти власне ставлення до різнопланових ролей, створюють уявлення про їх образи, засвоюють відповідну рольову поведінку, визначають власне емоційно-ціннісне ставлення до ігрових ролей та існуючих зв'язків між ними» [3]. Оскільки бесіди, вправи попередньої роботи сприяли більш позитивному ставленню до певного члена сім'ї, то у грі не лише проявляється та засвоюється, але й закріплюється позитивне ставлення до ігрової ролі.

Крім сюжетно-рольових ігор з дітьми передбачені й інші ігрові вправи. Наприклад, гра «Яким повинен бути батько» сприяє становленню знань якостей чоловіка та батька. Керівник по черзі кидає дітям м'яч і запитує: «Чи повинен батько бути суворим, добрим, гарним, сильним, сердитим, розумним, ввічливим?». Якщо дитина вважає, що «так», вона ловить м'яч, якщо «ні» – пропускає. Якщо хтось висловлює свою незгоду, гра зупиняється, і всі обговорюють це питання.

Також дітям пропонують показати вистави батькам на сімейну тематику. Для вистав можна обрати казки В.О. Сухомлинського «Яблуко в осінньому саду» та «Розділена радість», завдяки яким діти могли продемонструвати турботу про батьків. Окрім того, що репетиція відбувається під час занять, вихователі також залучаються до підготовки вистав, коли заняття не проводяться. Вважаємо, що показ вистав сприяє не лише становленню більш позитивних емоційних стосунків дітей та батьків; впливає на міжособистісну взаємодію між дітьми, на становлення емпатії, поступливості, взаємодопомоги, турботи, але є також чинником позитивного становлення емоційної, когнітивної, поведінкової складової образу сім'ї у дошкільників.

В.О. Сухомлинський вважав, що найголовніший метод виховання – виховання ласкою. Виховання ласкою – це утвердження самоповаги. В.О. Сухомлинський не вірив в успіх покарання, в якому є хоч краплина приниження людської гідності, якщо воно вражає в серце, залишає біль, відкладається в пам'яті образою. На його думку, зло в дитині породжується тільки злом, а усувається тільки добром.

З метою виховання у дітей сердечності, добра, чуйності, любові до всього оточуючого В.О. Сухомлинський радив використовувати такі засоби впливу, які б торкалися найпотаємніших струн дитячої душі: поетичне слово, пісня, музика, казки, легенди, притчі. Основним засобом навчання і виховання він вважав слово. Слово – це найтонший і найголовніший інструмент, за допомогою якого вчителі повинні вміло доторкатися до сердець вихованців. Через це програмою передбачено також використання не лише казок, але й приказок. Наприклад, керівник читає приказку: «При сонечку світло, а при мамі – добро» та задає питання: що спільного між сонячним світлом і материнською любов'ю; які прекрасні якості з'явилися у вас під дією промінців цього сонечка; якими словами ви зустрічаєте маму, коли вона повертається додому.

Дітям нагадується, щоб вони не забули зустріти цими словами сьогодні своїх мам. Також дітям часто нагадують говорити приємні речі один одному, батькам та іншим членам сім'ї, а батьки повинні цьому сприяти.

Важливе місце у системі виховання займає музика. В.О. Сухомлинський відзначав, що пізнання світу почуттів неможливо без розуміння і переживання музики, без глибокої духовної потреби слухати музику й отримувати насолоду від неї. Тому у роботі з дітьми передбачено слухання звуків живої природи, дитячих пісень з метою розслаблення та налаштування на сприятливу атмосферу у роботі.

Кожне заняття починається з привітання, подарунків усмішок та перевірки «Скарбнички добрих справ», яку ми започаткували. Наприкінці

першого заняття дошкільникам роздаються маленькі скарбнички з їх фотокартками, куди разом з батьками вони будуть малювати (або записувати для тих, хто вмiє читати) та складати про те, у чому діти допомогли батькам, яким чином висловили свою турботу тощо. Така вправа не лише сприяє збагаченню знань та проявів турботи, але й вимагає спільної діяльності дітей із батьками. Завершувались заняття під музику, діти говорили щось приємне один одному, отримували завдання проявляти турботу та поповнювати свою скарбничку.

Програмою передбачено малювання тематичних малюнкiв із метою вираження дошкільниками свого ставлення до батьків, сім'ї, розуміння ними таких понять як любов, щастя, добро. Наприклад, керівник програми дає дітям завдання закрити очі та уявити букет любові, який вони хотіли б подарувати своїй мамі. Діти розповідають, з яких квітів складається їх букет, малюють його, а потім дарують мамі, отримуючи зворотній зв'язок від неї, що сприяє тіснішому емоційному контактові. Малюнки на певну тематику діти малюють татам, іншим членам сім'ї.

Як було зазначено вище, заняття програми включають в себе читання казок із подальшим їх обговоренням, бесіди, ігри, тематичне малювання, слухання музики, постановка вистав, які відображають дитячо-батьківські стосунки. Кожна дитина має право висловити свою думку, ставлення до певної ситуації, тому негативні оцінки дитячої думки дорослим на заняттях не допускаються. Кожне заняття будується на повазі, довірі, взаєморозумінні та взаємодопомозі між психологом та дошкільниками, а також між дітьми. Якщо дитина з якоїсь причини не хоче брати участь у заняттях, не варто наполягати на цьому, оскільки розвивальна програма може набути негативний характер, торкаючись проблемних та болючих аспектів у житті дітей.

Програма позитивного ставлення до сім'ї у дітей дошкільного віку розроблена таким чином, що обов'язковим є згода та участь батьків. З батьками попередньо проводиться бесіда, під час якої роз'яснюються усі

особливості роботи з дітьми, необхідність їх підтримки та сприяння у роботі. Перед початком роботи, кожного тижня з батьками проводяться не лише бесіди-роз'яснення роботи з дітьми, але й лекції щодо особливостей їх взаємин з дітьми та між подружжям.

До роботи з дошкільниками можна залучати не лише батьків, але й вихователів. Окрім того, що вихователі допомагають готувати виставу, вони можуть після консультацій з психологом читати казки на сімейну тематику з подальшим їх обговоренням, проводити спільні зустрічі з батьками. Також можна використовувати розвивальні ігри та вправи для дітей п'ятого та шостого року життя, які стосуються стосунків у сім'ї (Розвивальні ігри та вправи для дітей п'ятого року життя / Т. О. Піроженко, С. О. Ладивір, О. О. Вовчик-Блакитна, Г. В. Гуменюк, Т. Л. Гурковська).

Висновки і перспективи подальших розвідок. Завдяки майстерності психолога кожна зустріч з дітьми сприяє позитивному становленню до батьків, бабусь та дідусів, сестер/братів, сім'ї у цілому; сприяє розвитку уявлень про те, що можуть робити батьки разом із дітьми; розумінню дошкільниками прихованої користі покарань; а також закріплення уявлень про любов, турботу, ніжність на когнітивному, емоційному та поведінковому рівні. З розвитком позитивних дитячо-батьківських стосунків у дітей зменшується рівень тривожності, конфліктності, неповноцінності, підвищується рівень емпатії, творчості, сприятливої сімейної ситуації. Перспективним, на наш погляд, є вивчення психологічних особливостей ставлення до сім'ї батьків, з метою розроблення цілісної програми щодо розвитку позитивного ставлення до сім'ї подружжя, що у свою чергу буде впливати й на подальший розвиток ставлення до сім'ї дітей дошкільного віку.

ЛІТЕРАТУРА.

1. Зинкевич-Евстигнеева Т.Д. Формы и методы работы со сказками / Татьяна Дмитриевна Зинкевич-Евстигнеева. – СПб.: Речь, 2006. – 240 с.
2. Капская А.Ю. «Подарки фей». Развивающая сказкотерапия для дошкольников / Алла Юрьевна Капская, Татьяна Леонидовна Мирончик. – СПб.: Речь, 2006. – 96с.

3. Карасьова К.В. Світ дитячої гри / Катерина Володимирівна Карасьова, Тамара Олександрівна Піроженко. – К.: Шкільний світ, 2010. – 128 с.
4. Менегетти А. Мудрец и искусство жизни / Антонио Менегетти. – М.: ННБФ «Онтопсихология», 2005. – 77с.
5. Пезешкиан Н. Психотерапия повседневной жизни / Носсрат Пезешкиан. – СПб. : Речь, 2004. – 288 с.
6. Практика сказкотерапии / под ред. Н. А. Сакович. – СПб. : Речь, 2006. – 224 с.
7. Терещенко М.В. Психологічні особливості когнітивної та поведінкової складової образу сім'ї дошкільників /М.В. Терещенко// Практична психологія та соціальна робота. – 2012. – № 11. – С. 30-37.